

Het tragisch potentieel van onderwijsstimulering Kanttekening bij een discussie over onderwijs, arbeid en sociale minima

G. C. DE VRIES*

Stichting Centrum voor Onderwijsonderzoek
van de Universiteit van Amsterdam

Samenvatting

In de discussie over onderwijs, arbeid en sociale minima tussen Leune en Hartog bleven enkele potentieel negatieve effecten van onderwijsstimulering onderbelicht. Diploma-inflatie, verdringing op de arbeidsmarkt, 'upgrading,' en 'credentialling' van functies kunnen door onderwijsstimulering worden versterkt. Doelen van het beleid worden dan 'bedorven'. Gevolgen voor de primaire doelgroep van sociale minima kunnen averechts, per saldo negatief, uitvallen. Een tragisch dilemma.

In *Pedagogische Studiën* (1988, 65, 260-274) voerden J. M. G. Leune en J. Hartog met kennis van zaken een discussie over de positie van sociale minima in Nederland: in het onderwijs, het arbeidsbestel, de sociale zekerheid, onze samenleving in haar geheel. Aan die discussie ontbrak m.i. nog één belangrijk, globaal gezichtspunt: het inzicht dat onderwijsstimulering – in ruimste zin: stimulering van onderwijsdeelnemers door de overheid – haar eigen, bedoelde effecten langs een onbedoelde omweg kan 'bedorven'. Méér onderwijs kán, onder ongunstige omstandigheden van (o.a.) werkloosheid, de positie van sociale minima per saldo verslechteren in plaats van verbeteren. Deze onbedoelde omweg is het complex van verschijnselen van diploma-inflatie en verdringing op de arbeidsmarkt, en van *credentialling* van functies en *upgrading* van functies.

Diploma-inflatie is de geleidelijke waardevermindering van getuigschriften onder

invloed van de langzame verhoging van het bereikte onderwijspeil in het algemeen en de gestage toename van het aantal relatief hogere getuigschriften dat daardoor beschikbaar komt. Diploma-inflatie doet zich versneld voor in tijden van (grote, structurele) werkloosheid, welke enerzijds leidt tot verlengde onderwijsdeelnemers van jongeren – die hogere diploma's gaan behalen –, en anderzijds werkgevers gelegenheid en aanleiding geeft tot het verhogen van functie- c.q. opleidingseisen bij vacatures. Bij grote werkloosheid treedt ook zonder verhoging van opleidingseisen al gemakkelijk diploma-inflatie op, door de verdringing van lager gediplomeerden door hoger gediplomeerden. (Voor een werkgever is bijvoorbeeld de verleiding groot om een sollicitant met HAVO te benoemen, zelfs als de functie met een MAVO-opleiding kan worden uitgeoefend). Deze processen leiden mede tot *upgrading* van functies: het verschijnsel dat opleidingseisen aan werknemers in het arbeidsbestel langzaam stijgen, zowel in het algemeen als ten aanzien van specifieke werkzaamheden¹. *Credentialling* ten slotte is de historische ontwikkeling waarin de uitoefening van steeds meer functies en beroepen steeds meer wordt voorbehouden aan mensen die de juiste geloofsbriefjes kunnen overleggen, in de vorm van getuigschriften van gevolgd, erkend onderwijs. Diploma-inflatie en verdringing op de arbeidsmarkt, *upgrading* en *credentialling* hangen onderling samen; het zijn eigenlijk verschillende aspecten van eenzelfde ontwikkeling.

Onderwijsstimulering nu kan diploma-inflatie, verdringing op de arbeidsmarkt, *upgrading* en *credentialling* van functies aanwakkeren. Voor onderwijsstimulering in ruime zin, gericht op de bevolking als geheel (met de strekking: 'onderwijs is goed'), zal dat duidelijk zijn. Maar ook onderwijsstimulering in (str)enge zin, gericht op achterstandsgroeperingen, sociale minima of vrouwen, leidt

* Dank aan W. Houtkoop en aan de redactie voor commentaar en kritiek.

(mede) tot verhoging van het globale diploma-peil en tot vergroting van het diploma-aanbod op de arbeidsmarkt. Indirect en onbedoeld, maar niet minder feitelijk, leidt categoriale onderwijsstimulering bovendien tot meer onderwijsactiviteit van andere groeperingen, die zich in de maatschappelijke concurrentie meer uitgedaagd of bedreigd gaan voelen. Als het voor de oorspronkelijke doelgroep gedachte onderwijsaanbod ook voor hén open staat, verdringen zij vaak die doelgroep al binnen het onderwijs zélf?

Leune en Hartog besteden aan deze schaduwkanten van onderwijsstimulering weinig aandacht. Leune wijst in zijn inleiding wel op het proces van diploma-inflatie, maar laat de kwestie daarna rusten. Zijn relatief hoopvolle schets van de potentieel heilzame invloed van onderwijs(beleid) op de positie van sociale minima is overwegend, en kennelijk, gebaseerd op een *ceteris paribus* conditie: een aanname dat de 'anderen', de niet-minima, van hun kant niet méér onderwijs zullen volgen, dat zij in de maatschappelijke concurrentiestrijd althans wat hun onderwijsdeelname betreft pas op de plaats zullen maken, en dat dus bijvoorbeeld verdringingsverschijnselen zich niet of nauwelijks zullen voordoen.

Hartog benadrukt aanvankelijk juist het concurrentieaspect in menselijke verhoudingen, met welvaartsbeleving als instructief, empirisch voorbeeld. Helaas betreft hij een vergelijkbaar gezichtspunt niet in zijn bespreking van restricties bij het scholingsbeleid, i.e. van de rol die onderwijs kan vervullen voor sociale minima. Zo blijven ook bij hem juist die potentiële, negatieve effecten van onderwijs en scholing onderbelicht, die samenhangen met hun uitwerking binnen een context van voortdurende maatschappelijke concurrentie.

Waar diploma-inflatie, verdringing op de arbeidsmarkt, *credentialling* en *upgrading* zich voordoen, ondergraven zij dus de doelen die onderwijsstimuleringsbeleid beoogt te bereiken. Voor *sociale minima* kunnen de gevolgen van het beleid zelfs averechts uitvallen. Onderwijsstimulering, verhoging van 'het peil' van het onderwijs, bestrijding van schoolverzuim en voortijdig schoolverlaten, campagnes als 'Kies exact', ze kunnen stuk voor stuk behalve hun bedoelde, positieve (gewenste) effecten óók ongewenste effecten hebben. Juist onder de conjunctuur van de jaren tachtig en naar

verwachting ook de jaren negentig, waarin de werkloosheid aanzienlijk is en blijft en waarin de niveaus van de sociale voorzieningen lager zijn dan voorheen, wakkert onderwijsstimulering naast onderwijsdeelname onvermijdelijkerwijs ook de onderwijsconcurrentie tussen maatschappelijke groeperingen aan. Gevolgen: globale expansie van onderwijsdeelname, diploma-inflatie, verdringing op de arbeidsmarkt, verdere meritocratisering van de samenleving langs formeel-educatieve lijnen en criteria. De sociale minima zullen in die verhevigde *rat race* gemakkelijk het onderspit delven en eerder op grotere afstand worden gezet, dan dat zij op de maatschappelijke koplopers of zelfs het brede peloton zullen inlopen. Verdere verdringing, meer werkloosheid en sterkere stigmatisering – *school failures* staan op een lijst van risicogroepen in EEG-landen al naast seropositieven en drugsverslaafden; ik verzin dit niet! – zijn dan hun deel.

Dát is de potentiële, maar in principe inherente tragedie van zulk beleid. Het is moeilijk er een constructieve moraal aan te ontlenuen. Die omstandigheid kan verklaren waarom de gememoreerde feiten en inzichten, die gezinszins nieuw zijn, telkens weer uit het wetenschappelijke en publieke debat wegzakken. M. Young, I. Berg, en bijvoorbeeld G. Bachman hebben al lang geleden op de onbedoeld negatieve, voor sociale minima tragische gevolgen van althans sommige vormen van onderwijsstimulering gewezen. "The myths perpetuated about society's need for highly educated citizens work to the disadvantage of less-educated people", concludeerde Berg (1969, p. 49-50). En Bachman schreef over de specifieke *anti-dropout campaign* rond 1970 in de Verenigde Staten: "By calling (dropout) a problem we may actually be helping to make it so. (...) The greatest problem for the dropout may not be the education that is lost, but rather the stigma that is acquired" (Bachman, 1972, p. 60). Ook andere, gangbare legitimeringen van onderwijsstimulering zijn door empirisch onderzoek aangetast. Tussen onderwijsdeelname en economische groei kan geen eenvoudige, laat staan causaal verband meer worden aangenomen. En in samenhang daarmee is aangetoond, dat economische ontwikkeling niet noodzakelijkerwijze een verhoging van kwalificatie-eisen aan de beroepsbevolking met zich mee brengt. De devaluatie van de

Nederlandse MAVO- en LBO-diploma's sedert 1968 kan slechts ten dele worden verklaard uit 'harde' veranderingen in de functie-eisen in het arbeidsbestel; voor een ander, belangrijk deel moet de oorzaak ervan worden gezocht in mechanismen als boven (kort) aangeduid.

Deze inzichten druisen in tegen bij ons allen levende voorstellingen en idealen, en ze vinden moeilijk ingang in onze discussies. De kern van hun onaanvaardbaarheid ligt in hun sceptische strekking: ze hebben geen positieve moraal. Het feit, dat onderwijsbeleid onbedoelde, externe en voor zijn doelgroep zelfs averechtse interne effecten kan hebben, en in sommige gevallen ook metterdaad heeft, is zo desoriënterend en onwelkom, dat wij het onwillekeurig schuwen of, eenmaal gehoord of gelezen, onbewust vergeten. Ten onrechte. Juist in onze tijd moeten discussies over onderwijsbeleid en onderwijsstimulering met deze verschijnselen en met het tragische dilemma dat eruit voortvloeit rekening houden. Niet om de weg vrij te maken voor een melancholiek quietisme of quasi-liberaal conservatisme, maar wel om onderwijsstimulering óf andere vormen van beleid ten gunste van sociale minima een meer solide basis te geven. Dat het zeer moeilijk is om externe en onbedoelde effecten van onderwijsstimulering vooraf te onderkennen, te taxeren en te beheersen, doet aan de noodzaak ervan niets af.

Voor wie daarin belang stelt zou daarnaast mijn aanbeveling zijn om voorlopig, zolang en voor zover potentiële negatieve gevolgen niet zijn doorgrond en afgeschermd, ook met onderwijsbeleid ten aanzien van werklozen, bijstandstrekkers en andere sociale minima terughoudend te zijn en om toch vooral te blijven proberen ze bij te staan met wat ze het meeste nodig hebben: werk. De problemen die met het scheppen en (of) verdelen van betaald en volwaardig werk én met de verdeling van inkomens gemoed zijn, zijn groot. Maar dat is geen goede reden om ze naar het onderwijs te verschuiven.

Noten

1. Dit laat invloeden van technologische en maatschappelijk-organisatorische aard onverlet. Naïevelijk werd en wordt *upgrading* nog wel opgevat als alléén het gevolg van ontwikkelin-

gen in technologie (werkzaamheden worden steeds 'moeilijker') en produktieverhoudingen (sociale structuur en context van arbeid worden complexer). Deze technologisch-materialistische opvatting blijkt echter geen voldoende verklaring voor alle *upgrading* verschijnselen. Hier gaat het om juist die aspecten van *upgrading* die niet kunnen worden begrepen op grond van de naïeve these.

2. Vergelijk de geschiedenis van de volwasseneneducatie, de verdringing van *drop outs* door (LBO-)gediplomeerden in het Kort MBO, of de verdringing van HAVO- door VWO-gediplomeerden in het HBO.

Literatuur

- Bachman, J. G., Anti-dropout campaign and other misanthropies. *Society*, 1972, 9, 4-6, 60.
- Berg, I., Rich man's qualifications for poor man's jobs. In: P. B. Horton & G. R. Leslie (eds.), *Studies in the sociology of social problems*. New York: Appleton-Century-Crofts, 1971 (297-307) (oorspronkelijk 1969).
- Collins, R., *The credential society*. An historical sociology of education and stratification. New York: Academic Press, 1979.
- Dronkers, J., De bijdrage van de groei in onderwijs-deelname aan de economische groei 1960-1980. *Mens en Maatschappij*, 1988, 63, 44-63.
- Hartog, J., Grenzen aan het herverdelingsbeleid. Een reactie. *Pedagogische Studiën*, 1988, 65, 270-274.
- Leune, J. M. G., Onderwijs, scholing en de minima. *Pedagogische Studiën*, 1988, 65, 260-269.
- Rottenberg, S., Licensing, occupational. *International Encyclopaedia of Social Science*. London etc.: MacMillan/Free Press, 1968 (volume 9, 283-285).
- Vrooman, J. C. & J. Dronkers, *Onderwijsselectie als concurrentie tussen maatschappelijke groepen*. Amsterdam: SISWO, 1984.
- Young, M., *The rise of the meritocracy 1870-2033*. An essay on education and equality. Harmondsworth: Penguin, 1961 (oorspronkelijk 1958).

Curriculum vitae zie: *Pedagogische Studiën*, 1988, 65, p. 486.

Manuscript aanvaard 15-11-'88